

УДК 378.147:355.23

Олена ПШЕНИЧНА,
*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Олександр ДІДЕНКО,
*доктор педагогічних наук, професор, Національна академія Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ РИЗИКІВ НА ОСНОВІ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті представлено особливості моделювання підготовки офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості під час освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі. У результаті теоретичного аналізу проблеми формування здатності до професійної творчості виявлено можливості впливу на цю якість, з метою кількісних та якісних змін у її структурі в умовах вищого військового навчального закладу. Запропоновано модель освітньої технології, яка передбачає поетапне впровадження обґрунтованих педагогічних умов, форм і методів навчання застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості.

Ключові слова: *методи аналізу ризиків, майбутні офіцери-прикордонники, здатність до професійної творчості, фахова підготовка, освітня технологія, курсанти вищих військових навчальних закладів.*

© Пшенична О., Діденко О.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби (далі – ДПСУ) вказується на те, що з появою нових видів загроз, зокрема військової агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, розпалювання збройного конфлікту в східних регіонах України, що супроводжується здійсненням заходів, спрямованих на дестабілізацію політичної та економічної ситуації в Україні, розвитком тероризму та загрозою його поширення територією України виникла нагальна потреба в розвитку Держприкордонслужби [1]. Серед основних напрямів реалізації Стратегії – забезпечення розвитку інтегрованого управління кордонами з урахуванням досвіду держав – членів Європейського Союзу. Серед іншого це передбачає впровадження механізму обміну інформацією та проведення спільного з країнами ЄС аналізу ризиків; приведення механізмів накопичення, оброблення, оцінки та аналізу інформації у відповідність з європейськими стандартами; удосконалення системи аналізу ризиків, запровадження сучасних технологій для проведення послідовної багатоаспектної оцінки обстановки на державному кордоні, прогнозування її розвитку на всіх рівнях управління тощо. Саме тому особливої актуальності набуває впровадження в освітній процес ВНЗ освітніх технологій, покликаних забезпечити високий рівень компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, підготовку офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості, розвитку творчого мислення. Останнє характеризує найвищий ступінь сформованості професійних здібностей і виявляється в умінні успішно вирішувати нестандартні оперативно-службові завдання, впевнено діяти у непередбачених ситуаціях шляхом побудови нових моделей діяльності та поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опираються автори. Проблема підготовки офіцерів прикордонного відомства до професійної діяльності неодноразово привертала увагу науковців. Зокрема у працях А. Галімова, І. Грязнова, Д. Іщенко, В. Мірошніченко, Б. Олексієнка, О. Ставицького, О. Шинкарука розглядаються різноманітні

аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей та професійної компетентності офіцерів. Шляхи підвищення якості загальновійськової та військово-спеціальної підготовки курсантів були предметом дослідження О. Євсюкова, С. Кубицького, А. Протасова, Е. Сарафанюка, О. Торічного. Теорію і методику організації навчального процесу у вищому військовому навчальному закладі та особливості професійної підготовки курсантів досліджували О. Діденко, В. Бачевський, С. Будник, Ю. Дем'янюк, В. Ягупов та ін.

Важливі для розв'язання проблеми дослідження підходи щодо підвищення ефективності професійної підготовки офіцерів у вищих навчальних закладах містяться у дисертаційних дослідженнях Л. Балагур, М. Козяра, Ю. Кузя, Р. Мішенюка, В. Родікова, О. Тогочинського та інших.

Деякі аспекти теорії та практики використання методів аналізу ризиків містяться у працях вітчизняних (Ю. Дем'янюк, А. Махнюк, Д. Хруст, О. Ставицький) і зарубіжних вчених (Дж. Джонстоун, Д. МакДауелл, Х. Мюллер, Д. Навроцкі, К. Скажинська, М. Яніцкі).

Однак комплексного дослідження з питань формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності на основі системного та компетентнісного підходів на сьогодні немає: не обґрунтовано педагогічних умов формування цієї значущої для професійної діяльності здатності офіцера під час його навчання у ВНЗ; потребують удосконалення зміст, форми і методи підготовки офіцерів до застосування методів аналізу ризиків; не визначено критеріїв та показників оцінювання професійної готовності офіцерів-прикордонників до застосування цих методів в оперативно-службовій діяльності; потребує удосконалення науково-методичне забезпечення формування зазначеної готовності в умовах реформування ДПСУ.

Мета статті – узагальнення особливостей моделювання підготовки офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати аналізу практичної діяльності офіцерів ДПСУ свідчать, що вони постійно

мають безпосередній контакт з потенційними порушниками державного кордону, тісну співпрацю та взаємодію з місцевим населенням. З огляду на це підрозділам ДПСУ надано високу самостійність й автономність. Крім того, досить часто офіцер-прикордонник змушений діяти в непередбачених ситуаціях, умовах просторової та часової обмеженості. Нерідко обстановка вимагає від офіцера офіційного представника держави на кордоні – прийняття швидких рішень і дій, адекватних ситуації. У сучасних умовах від офіцера-прикордонника вимагається бути здатним до творчості та інноваційної діяльності, до самостійності та нестандартності при прийнятті рішень, мати широку інтелектуальну компетентність. Він повинен здійснювати організацію охорони державного кордону на ділянці відповідальності та управління діями прикордонних підрозділів при проведенні спеціальних заходів щодо пошуку правопорушників; аналізувати кримінологічну характеристику злочинності та виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочинів, розробляти та реалізовувати різноманітні заходи їх попередження; вміти працювати з людьми, виховувати підлеглих та виконувати інші завдання, які вимагають творчого підходу. Отже, від офіцера-прикордонника вимагається бути професіоналом у різних видах діяльності [2].

Відомо, що базовим детермінантом професіоналізму, що сприяє самоактуалізації офіцера у соціальній сфері та визначає продуктивно-створюючу спрямованість особистості – є творчість. Це якість, без якої неможлива ефективна діяльність офіцера при виконанні ним своїх обов'язків. Творче ставлення до виконання наказу мобілізує знання і досвід офіцера, дозволяє йому з усіх можливих варіантів виконання завдань вибрати оптимальний. Окрім прийняття офіцером рішення щодо виконання завдань, пов'язаних з охороною державного кордону, до актів творчості можна віднести розв'язання складних проблем повсякденної, службової та педагогічної діяльності, забезпечення боєготовності, формування морально-психологічного клімату в підрозділі, вплив на поведінку окремих прикордонників, що досить часто вимагає не меншої творчості у діях, ніж управління прикордонною заставою [2].

Узагальнення різних поглядів та концепцій дає підстави трактувати творчість як продукування нових думок, почуттів або образів, які стають безпосередніми регуляторами подальших творчих дій. Це здатність пропонувати оригінальні ідеї, швидко вирішувати проблемні ситуації та діяти у непередбачених умовах, вміти по-новому дивитись на звичні речі. Детермінантою творчого процесу є креативність. Останніми роками цей термін отримав у вітчизняній науці широке розповсюдження, поступово витісняючи словосполучення “творчі здібності” або “здатність до творчості”. Щодо професійної творчості офіцера-прикордонника, то це якість, що забезпечує виконання службових обов’язків з охорони державного кордону на найвищому продуктивному рівні, тобто оригінально, по-новому, з оптимальним використанням набутих знань і досвіду, й передбачає вміння нестандартно використовувати методи, способи та засоби при вирішенні професійних завдань, відхилятися у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати нетипові проблеми, складні завдання та впевнено діяти у непередбачених ситуаціях, по-новому дивитись на звичне у найрізноманітніших умовах оперативно-службової діяльності [2].

Виразні суперечності між вимогами, що висувуються до майбутніх офіцерів-прикордонників, і усталеною системою професійної підготовки потребували пошуку шляхів вирішення зазначеної проблеми. Необхідність здатності до професійної творчості обумовлена новизною і нестандартністю оперативно-службових завдань та ситуацій, які виявляються: при вирішенні проблем повсякденної, службової та педагогічної діяльності; забезпеченні боєготовності; формуванні морально-психологічного клімату в підрозділі; впливі на поведінку окремих прикордонників; виявленні та розслідуванні фактів порушення державного кордону; проведенні спеціальних заходів щодо пошуку правопорушників. Крім того, офіцер-прикордонник повинен володіти спеціальними знаннями, уміннями, навичками і професійно-важливими якостями, які складають зміст професійної готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Ідеться про те, що випускник ВНЗ Державної прикордонної служби України повинен знати загальні положення щодо аналізу та

оцінки ризику, порядок здійснення аналізу ризиків на ділянці відділу прикордонної служби, особливості профілювання ризиків щодо протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції та торгівлі людьми, профілювання ризиків щодо переміщення зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон. Крім цього, випускники НАДПСУ повинні знати порядок, основні форми та методику підготовки інформаційно-аналітичних (аналітичних) матеріалів і документів та методику проведення аналітичних досліджень; методологію та порядок запровадження аналізу ризиків у діяльність ДПСУ; порядок проведення ідентифікації ризиків та загроз; критерії оцінки інформації та джерела інформації; принципи оцінки інформації за методом 4x4; основні прикладні програми, які застосовуються в процесі забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності тощо.

Щодо умінь, то майбутні офіцери-прикордонники повинні уміти здійснювати аналіз та оцінку ризиків категорій осіб, які перетинають кордон на ділянці відповідальності відділу прикордонної служби, готувати інформаційно-аналітичні (аналітичні) матеріали та документи, проводити аналітичні дослідження; застосовувати інформаційні технології в процесі інформаційно-аналітичної діяльності; проводити статистичне спостереження та готувати статистичне зведення; визначати чинники, які впливають на систему аналізу ризиків; проводити аналіз ризиків у сфері охорони державного кордону тощо.

Ці знання й уміння можна ефективно формувати на основі розвитку здатності до професійної творчості, використовуючи при цьому можливість педагогічного процесу. Це підтверджують результати наукових досліджень Д. Гілфорда [3], Е. Торренса [4], А. Осборна [5], С. Парнеса [6] та інших, у яких робиться висновок, що здатність до творчості можна розвивати шляхом спеціально організованого навчання.

Формування готовності офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості вимагає якісної перебудови освітнього процесу у ВВНЗ

шляхом запровадження концептуальної моделі. Ця модель має враховувати:

чинники, які перешкоджають формуванню креативності (авторитарний стиль управління діями курсантів, чіткий розподіл обов'язків, висока регламентація життєдіяльності, суворий статутний порядок, статутні взаємовідносини, певні обмеження матеріально-економічного і духовного характеру тощо);

закономірності, принципи та психологічні механізми творчої діяльності та розвитку творчості.

Концептуальна модель може ґрунтуватися на засадах особистісного підходу (рівень сформованості здатності до творчості особистості та кількість творчих виявів визначаються не лише генетично, а й залежать від середовища, в якому вона виховується), враховувати концепцію проблемного навчання, концепцію розвивального навчання З. Калмикової [7] (орієнтована на формування продуктивного або творчого мислення) та психолого-педагогічну концепцію контекстного навчання А. Вербицького [8].

Концептуальна модель може реалізовуватися шляхом впровадження у професійну підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників освітньої технології, що є сукупністю процесів теоретичної та практичної діяльності науково-педагогічного та командного складу, спрямованих на розвиток особистості курсанта. Освітня технологія має охоплювати мету, зміст, форми, методи, засоби, способи та прийоми, педагогічні умови, форми контролю і корекції, що поетапно впроваджуються у навчально-виховний процес ВВНЗ та спрямовані на досягнення кінцевого результату. Початковий (етап фундаментальної підготовки) – охоплює 1-й та 2-й курси навчання у ВВНЗ, коли курсанти опановують фундаментальні знання, уміння, навички роботи за посадовим призначенням. Перехідний (етап загальнопрофесійної підготовки) – реалізується під час навчання на 3-му курсі у ВВНЗ, коли курсанти опановують загальнопрофесійні знання, уміння, навички, які надалі стануть основою для професійного становлення. Визначальний (етап підготовки до роботи за посадовим призначенням) – охоплює 4-й, випускний курс, на якому курсанти оволодівають про-

фесійними знаннями та уміннями, необхідними офіцеру управління основними підрозділами охорони кордону, проходять практику з технічної експлуатації засобів охорони державного кордону, стажування, займаються самоосвітою, самовдосконаленням особистісних якостей, завершуючи навчальні курси на кафедрах ВВНЗ.

Реалізація кожного етапу технології формування готовності офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості здійснюється шляхом створення та впровадження у педагогічний процес ВВНЗ педагогічних умов. На початковому етапі – це формування у курсантів чітких уявлень про сутність творчого процесу та креативності; створення та підтримка сприятливого для формування творчості соціально-психологічного середовища в освітньому процесі; суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладачів і курсантів як основа забезпечення зразків творчої поведінки; на перехідному етапі – це застосування творчих завдань при викладанні спеціальних дисциплін; оптимальне використання евристичних методів та методів проблемного навчання як засобу активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів; на визначальному етапі – розвиток творчої мотивації до професійної діяльності офіцерів ДПСУ; стимулювання самостійної науково-дослідної роботи та творчої активності курсантів; впровадження тренінгових методик при формуванні готовності офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків на основі розвитку здатності до професійної творчості.

Навчально-методичною складовою формування цієї готовності в курсантів є сукупність форм, методів і засобів, за допомогою яких організовується творча навчально-пізнавальна діяльність майбутніх офіцерів. Їхній творчий потенціал збільшується завдяки індивідуальній та диференційованій роботі, що ґрунтується на врахуванні особистісних якостей і особливостей творчої діяльності кожного курсанта. Пріоритетними методами у формуванні творчого мислення є проблемні, евристичні і дослідницькі. Навчально-методична складова технології відповідає вимозі поетапного та поступового підвищення рівнів складності творчих завдань, проблемних ситуацій, ділових ігор,

проектів та творчих навчальних завдань, які реалізуються в системі підготовки фахівців прикордонного відомства щодо застосування методів аналізу ризиків. Ця система може охоплювати спеціалізовані навчальні курси, курси підвищення кваліфікації, аналіз ризиків у програмі базового курсу, навчальну підготовку за межами відомства.

Висновки. Отже, в ДПСУ активно розвивається практика застосування систем аналізу та профілювання ризиків, яка ґрунтується на європейському досвіді – Прикордонної варті Республіки Польщі, спільній інтегрованій моделі аналізу ризиків Європейського Союзу та досвіду використання сучасних аналітичних методик. Система навчальної підготовки фахівців прикордонного відомства щодо застосування методів аналізу ризиків охоплює спеціалізовані навчальні курси, курси підвищення кваліфікації та навчальну підготовку поза відомством. Основна мета зазначеної системи – підготовка офіцерів з основ інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності, застосування системи управління ризиками в Держприкордонслужбі України та управління службою в будь-яких умовах обстановки. Завдання – надати слухачам знання та практичні навички щодо інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності, застосування системи управління ризиками в Держприкордонслужбі України та управління службою в будь-яких умовах обстановки.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є обґрунтування педагогічних умов розвитку умінь і навичок творчого виконання завдань оперативно-службової діяльності командирами підрозділів ДПСУ; інформаційно-педагогічне забезпечення формування творчого мислення майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. – Режим доступу : http://dpsu.gov.ua/ua/law_base/doc-477/

2. Діденко О. В. Теоретико-методичні засади формування здатності до професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. В. Діденко ; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2009. – 40 с.
3. Guilford J. P. Creative talents: Their nature, uses and development / Guilford J. P. – Buffalo, N. Y. : Bearly Limited, 1986. – 326 p.
4. Torrance E. P. The Search for Satori and Creativity / Torrance E. P. – Buffalo, N. Y. : Creative Education Foundation, 1979. – 216 p.
5. Osborn A. Applied Imagination. / A. Osborn. – New York, Charles Scribner's Sons, 1953. – 276 p.
6. Parnes S. J. A Source Book for Creative Thinking / Parnes Sidney J.; Harding Harold F. – New York : Scribners, 1962. – 304 p.
7. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / З. И. Калмыкова. – М. : Педагогика, 1981 – 200 с.
8. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / Вербицкий А. А. – М. : Высш. шк., 1991. – 206 с.

Пшеничная Е. А., Диденко А. В. **Особенности моделирования подготовки офицеров-пограничников к применению методов анализа рисков на основе развития способности к профессиональному творчеству**

В статье представлены особенности моделирования подготовки офицеров-пограничников к применению методов анализа рисков на основе развития способности к профессиональному творчеству во время образовательного процесса в высшем военном учебном заведении. В результате теоретического анализа проблемы формирования способности к профессиональному творчеству выявлены возможности влияния на это качество с целью количественных и качественных изменений в его структуре в условиях высшего военного учебного заведения. Предложена модель образовательной технологии, которая предусматривает поэтапное внедрение обоснованных педагогических условий, форм и методов обучения применению методов анализа рисков на основе развития способности к профессиональному творчеству.

Ключевые слова: *методы анализа рисков, будущие офицеры-пограничники, способность к профессиональному творчеству, профес-*

сиональная подготовка, образовательная технология, курсанты высших военных учебных заведений.

Pshenychna O. O., Didenko O. V. Features of modeling the training of border officers to the application of risk analysis methods based on the development of the ability to professional creativity

In the article features of modeling of preparation of officers-frontier guards to application of methods of the analysis of risks on the basis of development of ability to professional creativity during an educational process in the higher military educational institution are presented. As a result of the theoretical analysis of the problem of forming the capacity for professional creativity, the possibility of influencing this quality is revealed with the aim of quantitative and qualitative changes in its structure in the conditions of a higher military educational institution. A model of educational technology is proposed that provides for the phased introduction of sound pedagogical conditions, forms and methods of teaching the use of risk analysis methods based on the development of the ability to professional creativity.

Keywords: *methods of risk analysis, future border officers, ability to professional creativity, vocational training, educational technology, cadets of higher military educational institutions.*